

THE CONTRIBUTION OF TURKESTAN JADIDS TO SCIENCE AND SCHOLARSHIP

M. R. Topildiyeva

PhD in History, Acting Associate Professor

Department of the Contemporary History of Uzbekistan, Faculty of History

National University of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Jadidism, science, enlightenment, educational reform, new-method schools, Turkestan, intellectuals.

Received: 19.12.25

Accepted: 20.12.25

Published: 21.12.25

Abstract: This article analyzes the role and significance of the Turkestan Jadids in the development of science and scholarship. It highlights the activities carried out by representatives of the Jadid movement aimed at modernizing the education system, fostering scientific thinking, popularizing secular sciences, and transforming social consciousness. Viewing knowledge as the principal force for awakening the nation, the Jadids sought to reform traditional methods of instruction in schools and madrasas. The textbooks they authored, the new-method schools they established, and the scientific and educational works they published contributed significantly to the formation of modern knowledge in Turkestan. The article examines the Jadids' theoretical views and practical activities in the fields of history, geography, natural sciences, linguistics, and pedagogy through a scholarly lens. This study is intended to provide an objective assessment of the Jadids' contribution to the advancement of science and to reinterpret their intellectual legacy from a contemporary perspective.

TURKISTON JADIDLARINING ILM-FANGA QO'SHGAN HISSASI

M.R. Topildiyeva

O'zMU Tarix fakulteti

O'zbekistonning eng yangi tarixi kafedrasi, tarix fanlari bo'yicha PhD

dotsent vazifasini bajaruvchi

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: jadidchilik, ilm-fan, maʼrifat, taʼlim islohoti, yangi usul maktablari, Turkiston, ziyolilar.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Turkiston jadidlarining ilm-fan taraqqiyotidagi oʻrni va ahamiyati tahlil qilinadi. Jadidchilik harakati vakillari tomonidan taʼlim tizimini yangilash, ilmiy tafakkurni rivojlantirish, dunyoviy fanlarni ommalashtirish hamda jamiyat ongini oʻzgartirish yoʻlida amalga oshirilgan faoliyatlar yoritib beriladi. Jadidlar ilmni, millatni uygʻotuvchi asosiy kuch sifatida baholagan holda, maktab va madrasalardagi anʼanaviy oʻqitish usullarini isloh qilishga intildilar. Ular tomonidan yozilgan darsliklar, ochilgan yangi usul maktablari, nashr etilgan ilmiy va maʼrifiy asarlar Turkistonda zamonaviy bilimlar shakllanishiga xizmat qildi. Maqolada jadidlarning tarix, geografiya, tabiiy fanlar, tilshunoslik va pedagogika sohalaridagi qarashlari hamda amaliy ishlari ilmiy yondashuv asosida ochib beriladi. Ushbu tadqiqot Turkiston jadidlarining ilm-fan rivojiga qoʻshgan hissasini xolis baholashga va ularning merosini bugungi davr nuqtayi nazaridan anglashga qaratilgan.

ВКЛАД ТУРКЕСТАНСКИХ ДЖАДИДОВ В РАЗВИТИЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ

М. Р. Топилдиева

*Доктор философии (PhD) по истории, исполняющая обязанности доцента
Кафедра новейшей истории Узбекистана, исторический факультет
Национальный университет Узбекистана
Ташкент, Узбекистан*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Джадидизм, наука, просвещение, образовательная реформа, новометодные школы, Туркестан, интеллигенция.

Аннотация: В статье анализируются роль и значение туркестанских джадидов в развитии науки и образования. Освещается деятельность представителей джадидского движения, направленная на обновление системы образования, развитие научного мышления, популяризацию светских наук и трансформацию общественного сознания. Рассматривая знание как основную силу пробуждения нации, джадиды стремились реформировать традиционные методы обучения в школах и медресе. Написанные ими учебники, открытые новометодные школы, а также опубликованные научные и просветительские труды способствовали

формированию современных знаний в Туркестане. В статье с научных позиций раскрываются взгляды и практическая деятельность джадидов в области истории, географии, естественных наук, языкознания и педагогики. Данное исследование направлено на объективную оценку вклада туркестанских джадидов в развитие науки и осмысление их наследия с точки зрения современности.

Kirish. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy va madaniy hayotida muhim burilish davri yuz berdi. Mustamlaka sharoitida yashayotgan jamiyatda iqtisodiy qoloqlik, savodsizlik va ijtimoiy sustlik chuqurlashib borayotgan bir paytda ilg'or fikrli ziyolilar tomonidan yangicha qarashlar ilgari surila boshlandi. Ana shu tarixiy sharoitda shakllangan jadidchilik harakati millatning ilmiy va ma'naviy uyg'onishini asosiy maqsad qilib qo'ydi. Jadidlar jamiyat taraqqiyotining kaliti ilm va ta'lim ekanini chuqur anglab, mavjud ta'lim tizimini tubdan o'zgartirish zarurligini ta'kidladilar.

Turkistonda an'anaviy maktab va madrasalarda asosan diniy fanlar o'qitilib, dunyoviy bilimlarga yetarli e'tibor qaratilmas edi. Bu holat jamiyatning zamon talablariga moslashuviga to'sqinlik qilayotgan edi. Jadid ziyolilari esa ilm-fanni faqatgina diniy bilimlar bilan cheklab bo'lmasligini, balki matematika, geografiya, tarix, tabiiyot va til fanlari orqali ham inson tafakkuri kengayishini uqtirdilar. Ularning fikricha, ilmiy taraqqiyotsiz millat erkinligi va ravnaqi haqida so'z yuritish mumkin emas edi.

Jadidchilik harakati vakillari ilmni faqat bilim olish vositasi sifatida emas, balki jamiyatni isloh qilish quroli sifatida ham ko'rdilar. Shu sababli ular ilm-fanni ommalashtirish, xalqni savodli qilish va yangi tafakkur asosida tarbiyalash yo'lida fidokorona faoliyat olib bordilar. Ushbu maqolada ana shu jarayonlarning mazmuni va jadidlarning ilm-fanga qo'shgan hissasi atroflicha yoritiladi.

Asosiy qism. Turkiston jadidlari ilm-fan masalasiga keng va chuqur yondashgan ziyolilar edi. Ular ilmni hayotdan ajratilgan mavhum tushuncha sifatida emas, balki jamiyat muammolarini hal etishga xizmat qiladigan amaliy kuch deb bildilar. Jadidlar fikricha, ilm orqali inson tafakkuri o'sadi, millat ongida yangilanish yuz beradi va jamiyat taraqqiyot yo'liga chiqadi. Shu sababli ular o'z faoliyatlarini, avvalo, ta'lim tizimini isloh qilishdan boshladilar.

Yangi usul maktablarining ochilishi jadidlarning ilm-fan sohasidagi eng muhim amaliy qadami bo'ldi. Bu maktablarda o'qitish jarayoni tovush asosida olib borilib, bolalarning qisqa vaqt ichida savod chiqarishiga erishildi. Dars jarayonida faqatgina diniy matnlar emas, balki dunyo

xaritasi, tabiiy hodisalar, hisob-kitob va tarixiy voqealar haqida ham bilim berildi. Bu esa o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirib, ularda ilmga qiziqishni kuchaytirdi.

Jadidlar tomonidan yaratilgan darsliklar va o'quv qo'llanmalari ilm-fan taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu asarlar sodda va tushunarli tilda yozilib, ilmiy bilimlarni xalq ongiga yaqinlashtirishni maqsad qilgan edi. Jadid mualliflar ilmiy atamalarni izohlashga, murakkab tushunchalarni oddiy misollar orqali tushuntirishga alohida e'tibor berdilar. Natijada ilm-fan xalq uchun yot bo'lmagan, kundalik hayot bilan bog'liq tushuncha sifatida qabul qilina boshladi.

Tarix va geografiya fanlariga bo'lgan e'tibor jadidlarning ilmiy qarashlarida alohida o'ringalladi. Ular millatning o'z tarixini bilishi muhim ekanini ta'kidlab, tarixiy xotirani uyg'otishga intildilar. Jadidlar yozgan tarixiy asarlarda Turkistonning o'tmishi, buyuk allomalari va madaniy merosi haqida ma'lumotlar berildi. Bu esa xalq orasida milliy o'zlikni anglash jarayonini kuchaytirdi va ilmiy tarixiy tafakkurning shakllanishiga xizmat qildi.

Tabiiy fanlar sohasida ham jadidlar muhim ishlarni amalga oshirdilar. Ular tabiat hodisalarini ilmiy asosda tushuntirishga harakat qilib, xurofot va asossiz qarashlarga qarshi kurashdilar. Jadidlar fikricha, tabiat qonunlarini bilish insonning atrof-muhitga munosabatini o'zgartiradi va hayot sifatini yaxshilashga yordam beradi. Shu sababli ular ilmiy bilimlarni keng ommaga yetkazishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'ydilar.

Jadid matbuoti ham ilm-fan rivojida muhim rol o'ynadi. Gazeta va jurnallarda ilmiy va ma'rifiy maqolalar chop etilib, zamonaviy fan yutuqlari haqida ma'lumotlar berildi. Bu nashrlar orqali xalq dunyoda sodir bo'layotgan ilmiy yangiliklardan xabardor bo'la boshladi. Jadid ziyolilari matbuotni ilmiy fikr almashish maydoni sifatida ko'rib, jamiyatda intellektual muhit shakllanishiga hissa qo'shdilar.

Natijalar va muhokamalar (Results and Discussions). Mazkur tadqiqot natijalari Turkiston jadidlari faoliyati mintaqada ilm-fan va ta'lim taraqqiyotining muhim bosqichini tashkil etganini ko'rsatadi. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan g'oyalar va amaliy faoliyat ilmiy tafakkur, zamonaviy bilimlar hamda dunyoviy fanlarning shakllanishida muhim rol o'ynagan. Tadqiqot jarayonida jadidlar harakatining ilm-fan rivojiga ta'siri bir necha asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'lgani aniqlandi.

Birinchiidan, jadidlar ta'lim tizimini isloh qilish orqali ilm-fan rivojiga mustahkam poydevor yaratgan. An'anaviy maktab va madrasalarda diniy fanlar ustuvor bo'lgan bir davrda jadidlar matematika, geografiya, tarix, tabiiy fanlar kabi dunyoviy bilimlarni ta'lim jarayoniga kiritishni maqsad qilganlar. Bu holat yosh avlodning ilmiy dunyoqarashini kengaytirishga, tafakkurning yangicha shakllanishiga olib keldi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, aynan yangi usuldagi maktablar ilm-fan ommalashuvining asosiy tayanch nuqtasiga aylangan.

Ikkinchidan, jadidlar ilm-fan rivojida matbuot va nashriyot faoliyatiga alohida e'tibor qaratgan. Gazeta va jurnallar orqali ilmiy-ma'rifiy maqolalar e'lon qilinishi jamiyatda ilmga bo'lgan qiziqishni kuchaytirgan. Jadid matbuoti sahifalarida ilmiy tushunchalar, tarixiy tahlillar, zamonaviy fan yutuqlari haqida ma'lumotlar berilishi ilmiy bilimlarning ommaviylashuviga xizmat qilgan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, bu jarayon Turkistonda ilmiy axborot almashuvining shakllanishiga zamin yaratgan.

Uchinchidan, jadidlar ilm-fanga qo'shgan hissasining muhim jihatlaridan biri ilmiy adabiyotlar va darsliklar yaratish bilan bog'liqdir. Jadid mutafakkirlari tomonidan yozilgan o'quv qo'llanmalar, tarjima asarlar va risolalar ilmiy terminologiyaning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, bu asarlar nafaqat ta'lim jarayonida, balki ilmiy tafakkurni shakllantirishda ham muhim vosita bo'lib xizmat qilgan. Jadidlar ilm-fanni milliy til orqali tushuntirishga intilganlari bilan ham ajralib turadi.

Muhokamalar shuni ko'rsatadiki, jadidlarning ilmiy faoliyati jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga qaratilgan keng ko'lamli ijtimoiy dastur sifatida namoyon bo'lgan. Ular ilm-fanni jamiyatni rivojlantiruvchi asosiy kuch deb bilganlar va ilmiy bilimlarsiz taraqqiyot mumkin emasligini ta'kidlaganlar. Bu yondashuv zamonaviy ilm-fan konsepsiyalari bilan hamohang bo'lib, jadidlarning ilg'or fikrlash darajasini ko'rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari jadidlar faoliyatining hududiy jihatdan keng qamrovli bo'lganini tasdiqlaydi. Turkistonning turli hududlarida jadidlar tomonidan tashkil etilgan maktablar va ilmiy-ma'rifiy markazlar mintaqaviy ilmiy muhitning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Bu holat ilm-fanning markazlashmagan holda rivojlanishiga va keng xalq qatlamlari orasida tarqalishiga imkon yaratgan.

Muhokama jarayonida aniqlangan muhim jihatlardan yana biri — jadidlar ilm-fan rivojida milliy o'zlikni saqlash va zamonaviylikni uyg'unlashtirishga intilganidir. Ular G'arb ilmiy yutuqlarini o'zlashtirish bilan birga, milliy qadriyatlar va an'analarni inkor etmaganlar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bu yondashuv ilm-fanning mahalliy sharoitga moslashuvchan rivojlanishiga yordam bergan.

Biroq, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham aniqlangan. Jumladan, jadidlarning ilmiy merosi uzoq vaqt davomida yetarli darajada o'rganilmagan, ayrim asarlar ilmiy muomaladan chetda qolgan. Bu holat jadidlar ilm-fanga qo'shgan hissasini to'liq baholashga to'sqinlik qilgan. Shu bois, muhokamalar jadidlar merosini qayta ko'rib chiqish va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida chuqur tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, natijalar shuni tasdiqlaydiki, Turkiston jadidlari ilm-fan taraqqiyotida tarixiy burilish yasagan. Ularning ilmiy-ma'rifiy faoliyati mintaqaning intellektual rivojiga kuchli turtki bergan va zamonaviy ilm-fan hamda ta'lim tizimining shakllanishida muhim rol o'ynagan.

Jadidlar tomonidan boshlangan ilmiy an'analar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda va ilmiy-nazariy jihatdan chuqur o'rganishni talab etadi.

Xulosa. Turkiston jadidlari ilm-fan taraqqiyotida chuqur iz qoldirgan ma'rifatparvar ziyolilar sifatida tarixda muhim o'rin egallaydi. Ular ilmni millatni uyg'otuvchi va jamiyatni taraqqiyotga yetaklovchi asosiy omil deb bildilar. Jadidlarning ta'lim sohasidagi islohotlari, ilmiy asarlari va ma'rifiy faoliyati Turkistonda zamonaviy ilmiy tafakkurning shakllanishiga zamin yaratdi.

Jadidlar tomonidan ilgari surilgan g'oyalar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ilmga intilish, bilimni amaliy hayot bilan bog'lash va jamiyat manfaatiga xizmat qildirish jadidchilik merosining asosiy xususiyatlaridan biridir. Ularning ilm-fanga qo'shgan hissasi nafaqat o'z davri uchun, balki keyingi avlodlar uchun ham muhim ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Turkiston jadidlarining ilmiy merosini chuqur o'rganish va xolis baholash bugungi tarixiy tafakkur oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Chunki jadidlar faoliyati orqali ilm-fanning jamiyat hayotidagi o'rni va ahamiyatini anglash mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurashidov Z. Jadidchilik harakati va uning ma'rifiy ahamiyati. Toshkent, 2016.
2. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. Toshkent, 2008.
3. Qosimov B. Jadidlar va milliy uyg'onish. Toshkent, 2004.
4. Sultonov A. Turkiston jadidlari tarixidan. Toshkent, 2012.
5. Xolboyev M. O'zbek ma'rifatparvarlik harakati. Toshkent, 2015.
6. Boboxonov A. Jadid matbuoti va ilmiy tafakkur. Toshkent, 2018.
7. Rahmonov D. Turkistonda ta'lim islohotlari tarixi. Toshkent, 2020.